
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ

ՍԱՀԱԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

21-րդ դարում մասնագիտությունը ընտրելու խնդիրը նոր հնչեղություն է և արդիականություն է ձեռք բերել: Հիմնախնդրի այժմեականությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով:

Առաջին՝ մի կողմից նոր սոցիալ-տնտեսական փորձը դեռևս լիովին յուրացված չէ, իսկ նոր մասնագիտությունները դեռ վերջնական գրանցում չեն ստացել հասարակական գիտակցությունում (օրինակ՝ շատերը դժվար թե առանց հիմնավոր գրադարանային պատրաստության կարողանան ասել, թե ինչով են զբաղվում «քոփիռայթերը», «մեդիաբայթերը» կամ «մեր-չենդայթերը»): Մյուս կողմից, մենք մասնագիտացումների ավանդական ձևերի կարծրատիպերը կոտրելու բարդ ու ցավագին գործընթացի վկաներն ենք: Եթե նախկինում ընդունված էր մասնագիտական կողմնորոշման հարցում ընդօրինակել ծնողներին՝ ավանդաբար «ժառանգելով» նրանց մասնագիտությունները, ապա այժմ իրավիճակը կտրուկ փոխվել է, և տեղեկատվական նորագույն միջոցների շնորհիվ երիտասարդ սերունդը ավելի համակողմանի պատկերացում ունի հեռանկարային ու անհեռանկարային մասնագիտությունների և դրանց սոցիալական կարգավիճակի հնարավոր փոփոխությունների մասին:

Երկրորդ՝ կյանքի հարաշարժ ընթացքը իր շրջապատույտի մեջ է առել նաև մասնագիտությունների աշխարհը՝ այն դարձնելով առավել դինամիկ ու փոփոխական: Բավական է նշել, որ ամեն տարի ի հայտ են գալիս մոտ 500 նոր մասնագիտություններ, և մոտավորապես այդքան էլ անհետանում են: Դրա հետ մեկտեղ՝ շատ մասնագիտություններ այսօր «ապրում են» միայն 5-15 տարի, որից հետո՝ կամ «մահանում», կամ անճանաչելիորեն փոխվում են¹: Այս պայմաններում արդեն բավարար չէ միակ-եզակի մասնագիտության տիրապետելը: Մեր ժամանակներում պահանջված են այն մասնագետները, ովքեր տիրապետում են մի քանի բարդ մասնագիտությունների և ունակ են հաջողությամբ գործունեություն ծավալելու սոցիալ-տնտեսական դինամիկ պայմաններում:

Երրորդ՝ վերաիմաստավորվում և վերարժևորվում են մասնագիտության՝ որպես մասնագիտական գործունեության ընթացումները. այն որոշակի նպատակից (լինել երաժիշտ, ձեռնարկատեր, բժիշկ, հոգեբան) աստիճանաբար փոխակերպվում է որոշակի կենսակերպի ձեռքբերման միջոցի («ապրել, ինչպես ապրում են երաժիշտները, շոու-բիզնեսի ներկայացուցիչները, աստղերը, նոր հայերը»): Այս աններդաշնակության պտուղներ

¹ Տե՛ս «Психологическое сопровождение выбора профессии: Научно-методическое пособие.» М., 2003, էջ 5:

րը դրսևորվում են կենսական գերակայությունների ու արժեքների փոփոխմամբ, «ոչ թե լինելու», այլ «ապրելու» ձգտմամբ՝ ստեղծագործականից զվարճալի կենսական ձևաչափին անցնելով:

Մասնագիտական ընտրության շեմին կանգնած մարդիկ տարբերվում են շրջապատող աշխարհի պահանջներին համապատասխան իրենց հնարավորությունները գնահատելու և իրենց ճանաչելու ձգտմամբ: Մասնագիտական ինքնագիտակցության զարգացման հարցում առավել զգայունակ են հատկապես ավագ դպրոցականները:

Յուրաքանչյուր շրջանավարտ, մտածելով իր ապագայի մասին, առաջին հերթին որոշում է, թե ինչ մասնագիտություն ընտրի: Կյանքի այդ առանձնահատուկ շրջանում հոգեբանները (կամ մեծահասակները) անգնահատելի ծառայություն կմատուցեն դեռահասներին, եթե օգնեն նրանց տիրապետելու ինքնուրույն մասնագիտություն ընտրելու հմտություններին: Ճիշտ ընտրված մասնագիտությունը մեծացնում է մարդու ինքնահարգանքը և դրական վերաբերմունքն իր հանդեպ:

Մասնագիտություն ընտրելու հայտնի բանաձևն ունի երեք չափանիշների՝ «ուզում եմ», «կարող եմ» և «պետք է», հիանալի զուգակցում²:

Մասնագիտության ինքնուրույն և պատասխանատու ընտրությունը դիտվում է կենսական ինքնորոշման հետևանք ու մասնավոր դեպք: Երբ խոսում ենք մասնագիտական ինքնորոշման մասին, ապա միշտ նկատի ենք ունենում նաև կենսական ինքնորոշումը: «Իսկ մասնագիտության ճիշտ և հիմնավորված ընտրությունը ենթադրում է առնվազն չորս գործոնների հաշվառում.

- անհատական առանձնահատկություններ,
- աշխատաշուկայի իրավիճակ (ինչ մասնագիտություններ են պահանջված ներկա պահին),
- ընտրվող մասնագիտության և ուսումնական հաստատության մասին տեղեկացվածություն,
- ենթադրվող ընտրության վերաբերյալ շրջապատի (ծնողների, ուսուցիչների, ընկերների և այլոց) կարծիք»³:

Սակայն մասնագիտության ընտրությունը մասնագիտական կայացման բարդ, երկարատև, շարժուն ու հակասական գործընթացի միայն սկիզբն է: Այդ գործընթացում Տ. Վ. Կուդրյավցևն առանձնացնում է չորս շրջան:

1. *Մասնագիտական մտադրությունների ծագում և ձևավորում:* Այս փուլի հաջող իրականացման հոգեբանական չափորոշիչը աշխատաշուկայի, հասարակական և անձի մասնագիտական պահանջմունքների միջև համապատասխանություն գտնելն է:

2. *Մասնագիտական կրթություն և դաստիարակություն:* Այս փուլի հաջողության հոգեբանական չափորոշիչը անձի մասնագիտական ինքնորոշումն է, այսինքն՝ իր իսկ ընտրած մասնագիտության և մասնագիտական ուղղվածության սուբյեկտի հանդեպ վերաբերմունքի ձևավորումը:

3. *Ակտիվ ներխուժում մասնագիտական միջավայր և մասնագիտական պարտականությունների կատարում:* Այս փուլի հաջողության հոգե-

² Стів Тюшев Ю. В. Выбор профессии: тренинг для подростков. СПб., 2009, էջ 5, 121:

³ "Тесты по профориентации для учащихся". Минск, 2008, с. 13.

բանական չափորոշիչը մասնագիտությանն ակտիվորեն տիրապետելն է իրական աշխատանքային գործընթացի ու արտադրական հարաբերությունների պայմաններում և իր տեղը գտնելը աշխատանքային կոլեկտիվների համակարգում:

4. *Անձի հնարավորությունների և մասնագիտական ձգտումների իրականացումը ինքնուրույն աշխատանքում* (լրիվ կամ մասնակի): Այս փուլի հաջողության համար իրապես ճակատագրական է առաջին շրջանը՝ ապագա մասնագիտության ընտրությունը:

Գործնական մասնագիտական կողմնորոշման թույլ տեղերից մեկը հաճախ դրա անհետաքրքրական լինելն է դպրոցականների համար, ինչն ուղղակիորեն պայմանավորված է ակտիվացնող ընթացակարգերի և մեթոդիկաների անբավարարությամբ, որոնք թույլ կտային դեռահասին խորհրդատուի հետ միասին ընդգրկել մասնագիտական ինքնորոշման խնդիրները լուծելու գործընթացի մեջ: Ընդ որում, որոշ հոգեբաններ և մանկավարժներ ոչ միշտ են ձգտում համագործակցել խորհրդատվության կարիք ունեցող դպրոցականների հետ և մասնագիտական-խորհրդատվական աշխատանք են կատարում առանց իրենց հետաքրքրվածության ու առանձնահատուկ ցանկության: Դրությունը լրջանում է նաև այն պատճառով, որ հատուկ պատրաստված մասնագիտական խորհրդատուների խիստ անբավարարության դեպքում այս աշխատանքը երբեմն հանձնարարում են նրանց, ովքեր ի սկզբանե դրան լուրջ չեն վերաբերվում⁴: Այսպիսով, ակտիվացնող մեթոդներին դիմելը բխում է ոչ միայն մասնագիտական կողմնորոշիչ պարապմունքների հանդեպ դեռահասների թույլ հետաքրքրությունից, այլև բարդ մասնագիտական խորհրդատվություն իրականացնող գործնական հոգեբանների աշխատանքն ավելի հետաքրքիր ու նշանակալից դարձնելու, հարստացնելու ձգտումից:

Կոնկրետ մասնագետի հայեցակարգային դիրքորոշումը հաճախ ոչ միայն ընկած է նրա կողմից այս կամ այն մեթոդի ընտրության հիմքում, այլև էականորեն ազդում է որոշակի հայեցակարգային մոտեցումներին վերաբերող մեթոդիկաների օգտագործման և արդյունքների մեկնաբանման վրա: Օրինակ՝ որոշ մասնագետներ, ովքեր սովոր են աշխատել ախտորոշիչ ավանդույթով, ոչինչ չեն կամենում տեսնել, բացի մեթոդիկայի հոգեախտորոշիչ արդյունքից, իսկ այն մասնագետները, ովքեր գերադասում են հենվել մասնագիտական խորհրդատվության հոգեթերապևտիկ պահերի վրա, «նկատում են» միայն մեթոդիկայի շտկողական հնարավորությունները:

Ու թեև իրական մասնագիտական կողմնորոշիչ աշխատանքում հոգեախտորոշման, հոգեշտկողական, տեղեկատվական և այլ մոտեցումները միահյուսված և փոխկապակցված են, այսուհանդերձ ակտիվացնող մեթոդների յուրահատկությունն ավելի լավ հասկանալու համար, հարկ ենք համարում քննարկել դեռահասին մասնագիտախորհրդատվական օգնություն ցուցաբերելու ավանդական մոտեցումները: Քննարկվող մարտավա-

⁴ Տե՛ս **Володарская И. А., Лизунова Н. М.** Система подготовки психологов в США // «Вестник Московского университета». Серия 14. 1989, № 3, էջ 50-62:

րությունները առանձնացրել ենք Ի. Վ. Միխայլովի, Յու. Վ. Ուկկեի, Ի. Մ. Կոնդակովի և Ա. Վ. Սուխարևի ընդհանրացումների հիման վրա⁵:

Հասարակական գիտակցությունում արմատացած և առավել գործածական է *թեստաբանական մոտեցումը*, որը հիմնված է մասնագիտության պահանջների և թեստերի օգնությամբ մարդու դուրս բերվող որակների համադրության վրա (Ֆ. Պարսոնս, Գ. Մյունստենբերգ, Յ. Հիլբուխ): Սակայն հաճախ հնարավոր չի լինում կազմել մասնագիտությունների կոնկրետ պահանջների ամբողջական ցանկը, ինչպես նաև հաշվարկել մարդու անհատական-հոգեբանական առանձնահատկությունների կայունությունը⁶: Բայց պետք է ընդունել, որ աշխատանքի յուրահատուկ պայմաններով մասնագիտությունների դեպքում (ավիացիոն, օպերատորական-դիսպետչերական և այլն) հավակնորդների մասնագիտական պիտանելիությունը որոշելու համար անհրաժեշտ է օգտագործել հատուկ ավտորոշիչ միջոցներ:

Այս մոտեցումը երբեմն կոչում են նաև «ավտորոշիչ», «ավտորոշիչ-տարբերակող», «հավաստող-հանձնարարական» և այլն, սակայն «թեստաբանական» անվանումը ընդգծում է, որ այստեղ հիմնական մեթոդը թեստերն են՝ միօրինակացված փորձերը, որոնք որոշակի ալգորիթմով համակարգում են հոգեբանի գործունեությունը և սահմանափակում մասնագիտություն ընտրողների ստեղծագործական ինքնարտահայտումը: Հատկանշական է, որ զարգացած երկրներում մի շարք միօրինակացված մեթոդիկաների անցկացումը հանձնարարվում է հոգեբանների ասիստենտներին⁷:

Մասնագիտական խորհրդատվության հաջորդ ուղղությունը պայմանականորեն կարելի է անվանել «խորքային» (Ջ. Ֆրոյդ, Ու. Մոզեր, Մ. Կլեյլանդ, Է. Ռոու): Այս մոտեցման հիմքում ընկած է այն ենթադրությունը, որ կյանքի և մասնագիտական ուղու հաջողությունը կապված է նախասկզբնական հոգեդինամիկ զոյացությունների և մարդուն որոշակի տեսակի կենսագործունեության մղող ներքին ուժերի (մանկական բնազդներ, վախեր, ձեռքբերումների պահանջումներ և այլն) հետ: Ընդ որում, մասնագիտություն ընտրողին ցուցաբերած օգնության որակը որոշվում է նրանով, թե հոգեվերլուծական զրույցի ընթացքում հոգեբանին որքանով է հաջողվում օգնել երիտասարդին գիտակցելու այդ ամենը: Այսպիսի մոտեցման բացարձակացումը հանգեցնում է իրավիճակի վրա ազդելու հնարավորությանը, իր ուժերի հանդեպ ունեցած հավատի նվազեցմանը, ինչպես նաև հոգեվերլուծաբանից «նարկոտիկական» կախվածությանը:

Ռացիոնալիստական մարտավարությունը նախատեսում է աշխատանքի այնպիսի կազմակերպում, որի դեպքում կենսական և մասնագիտական ուղին «հաշվարկվում է» այդ ուղու հստակ ուրվագծի կամ մոդելի հիման վրա: Օրինակ՝ ենթադրվում է, որ ժամանակակից պատմամշակութային հա-

⁵ Տե՛ս **Михайлов И. В.** Опыт активизации профессионального самоопределения старшеклассников. Автореф. дис. канд. психол. наук. М., 1975, **Укке Ю. В.** Психологические концепции профессиональной ориентации в США. Автореф. дис. канд. психол. наук. М., 1972, **Кондаков И. М., Сухарев А. В.** Методологические основы зарубежных теорий профессионального развития // «Вопросы психологии», 1989, № 5:

⁶ Տե՛ս **Борисова Е. М., Гуревич К. М.** Психологическая диагностика в школьной профориентации // «Вопросы психологии», 1988, № 1, էջ 79:

⁷ Տե՛ս **Володарская И. А., Лизунова Н. М.**, նշվ. աշխ., էջ 50-62:

մայնքի յուրաքանչյուր անդամ իր զարգացման ընթացքում անցնում է որոշակի փուլեր, որոնք ունեն իրենց յուրահատկությունը և պահանջում են կատարել որոշակի արարքներ ու գործողություններ (Դ. Սյուպեր, Է. Գինցբերգ, Ե. Կլինով): Հաճախ դա կապվում է մարդու «ինքնահասկացման» մշակման և իրեն այս կամ այն անձնային տիպին հարաբերակցելու (համեմատելու) հետ (Դ. Հոլլանդ): Որոշում ընդունելու և սպասվելիք հաջողության համատեքստում այլընտրանքային տարբերակներից դեռահասին առաջադրվում են մասնագիտություն ընտրելու տարբեր ձևեր (Բ. Դիտց, Լ. Թեյլոր, Յ. Թոմե, Դ. Տիդելման, Օ. Հարա): Այս մոտեցման բացարձակացումը կարող է հանգեցնել հոգեֆիզիոլոգիական և անձնային գոյացությունների անտեսմանը (չհաշվարկմանը), որոշում ընդունելու ուրվագծերի և ալգորիթմների գերազնահատմանը, որոնք ոչ միշտ են հարաբերակցվում իրականության հետ: Առանձնահատուկ զգուշություն պետք է դրսևորել համակարգչային «խորհրդատուներ» օգտագործելիս, որոնք ոչ միայն ունակ են նպատակահարմար որոշում ընդունելու մասնագիտություն ընտրողի փոխարեն, այլև, ինչն ավելի վատ է, հեռանկարում դեռահասի մեջ կարող են ձևավորել «համակարգչային մտածողություն» այդչափ բարդ հարցեր որոշելիս:

Հունանիստական մոտեցումը ենթադրում է օգնություն մարդուն՝ մասնագիտական աշխատանքում լիարժեք ինքնիրացման (իր «ես» կերպարի իրացման) գործում (Դ. Սյուպեր): Մասնագիտական զարգացումը դիտվում է որպես անձի ընդհանուր զարգացման կարևորագույն մաս (Ա. Մասլոու): Այս ուղղությունը մերժում է որևէ բռնություն և ձեռնածություններ մասնագիտություն ընտրող դեռահասների հանդեպ: Ընդունված է, որ յուրաքանչյուր մարդ բնությո՞վ ի սկզբանե մարդասեր է և նախորոշված է ծառայելու բարուն, իսկ այդ հանրօգուտ պահանջմունքի (մասնագիտության և աշխատանքի) իրականացման ուղու ընտրությունը անձի ազատության և ինքնարտահայտման բարձրագույն դրսևորումն է: Սույն մոտեցման ամբողջ գրավչությամբ հանդերձ՝ պետք է ընդունել, որ իրական կյանքում մշտապես առաջանում է բախում առանձին մարդու և հասարակության պահանջմունքների միջև, և հենց մարդը միանշանակ չէ (հակասական է): Սակայն հատկապես այդպիսի հակասությունները հաճախ ինչպես առանձին անձի, այնպես էլ ընդհանրապես հասարակության զարգացման պայման են:

Դաստիարակչական (զաղափարախոսական) մոտեցումը ենթադրում է որոշակի քաղաքացիական դիրքի ձևավորում ու իրականացում և, որպես կանոն, ուղղակիորեն պայմանավորված է տվյալ հասարակությունում կամ սոցիալական խմբում տիրապետող զաղափարախոսական դիրքորոշմամբ (Յ. Ագարով, Ե. Կլինով, Ա. Մակարենկո, Մ. Տիտմա, Բ. Ֆեդորիչին): Օրինակ՝ անցյալում դա «թագավորին, տիրոջը (Աստծուն) կամ հայրենիքին ծառայելն» էր, հիմա տարբեր հասարակական-տնտեսական և մշակութային համակարգերում դա կարող է լինել «կյանքին հարմարվելը» («լինել ինչպես բոլորը», «չառանձնանալ», «իմանալ քո տեղը»), «բարեկեցության ձգտելը» («շրջանցել մյուսներին», դառնալ «գերմարդ կամ գերաստղ»), «բարձր զաղափարներին ծառայելը» (գիտական, բնապահպանական, կրոնական, գեղագիտական, տնտեսական...), «ապրել հանուն ուրիշների բարօրության» («երջանկությունը պայքարի մեջ է», «լինել այն-

տեղ, ուր դժվար է...») և այլն: Այսպիսի մարտավարությունը սովորաբար իրականացվում է պաշտոնական և ոչ պաշտոնական սոցիալական կրթության ամբողջ համակարգին մասնակցելիս (բացահայտ կամ ոչ բացահայտ): Այս համակարգի տարրերից է նաև այս կամ այն աշխարհընկալման դիրք ունեցող կոնկրետ մասնագիտական խորհրդատուն: Դաստիարակչական մոտեցումն այսպես հասկանալու դեպքում այն կարող է կոչվել *գաղափարախոսական կամ աշխարհընկալական*:

Ակտիվացնող (ձևավորող, զարգացնող) մոտեցումը հիմնական նպատակ է համարում դեռահասի պատրաստությունը ինքնուրույն և գիտակցված մասնագիտական ու կենսական կողմնորոշմանը, այսինքն՝ իր հետաքրքրությունների, հնարավորությունների, հասարակության բարոյական-արժեքային պահանջումների և կողմնորոշումների հաշվառմամբ ճակատագիրը նախագծելու կարողության ձևավորումը (Ե. Կլիմով, Ի. Կոն): Այս մոտեցման իրականացումը երկարատև ու շատ բարդ գործ է, քանզի գաղափարապես ենթադրվում է, որ մասնագիտություն ընտրողն իր խնդիրները պետք է լուծի ոչ վատ, քան պրոֆեսիոնալ հոգեբանը (կարծես հոգեբանը դեռահասից տարբերվում է նրանով, որ ունակ է օգնելու ուրիշների, իսկ դեռահասը՝ ինքն իրեն...):

Դպրոցականի մեջ այսպիսի կարողության ձևավորումն անհնար է առանց խորհրդատուի հետ իրական փոխներգործության, և առանց նրանց համատեղ «մտորելու» ու ներքին ակտիվության գրեթե միևնույն աստիճանի՝ մասնագիտական կողմնորոշման խնդիրները լուծելու ընթացքում: Տվյալ մարտավարությունն ուղղված է ոչ այնքան կոնկրետ խնդիրների (մասնագիտության ընտրություն, պահեստային տարբերակի ընտրություն, որոշակի մասնագիտական կարևոր որակների ստուգում և այլն) անհապաղ լուծելմանը, որքան կենսական և մասնագիտական ինքնորոշման տարբեր, փոփոխվող իրադրություններում երիտասարդի ինքնուրույն կողմնորոշվելու պատրաստությանը (կողմնորոշման մեթոդին): Բնական է, որ այսքան բարդ նպատակը ենթադրում է փոխկապակցված հոգեբանամանկավարժական միջոցների ամբողջական համակարգ և մասնագիտական կողմնորոշիչ այլ մարտավարությունների մասնակի իրականացում:

Կարելի է նաև առանձնացնել «մասնակի ծառայություններ» պայմանական անվանումով մոտեցումը: Լիակատար տարբերակով՝ այսպիսի մոտեցման հիմքում ընկած գլխավոր նախադրյալը ենթադրությունն է այն մասին, որ ավելի արդյունավետ է մասնագիտություն ընտրողին օգնել փոքր խորհուրդներով, ժամանակին հաղորդել ուսումնական հաստատությունների և մասնագիտությունների առանձնահատկությունների մասին անհրաժեշտ տեղեկատվություն, անցկացնել ընտրական հոգեախտորոշում հենց դեռահասների և նրանց ծնողների հարցումներով: Իսկ աշխատատար ծրագրերը, օրինակ՝ դպրոցականների ինքնուրույն և գիտակցված ինքնորոշման պատրաստությունը, համախոհների կողմից ճանաչվում են անարդյունավետ և նույնիսկ ինքնաիրացման ազատության սկզբունքին հակասող, քանի որ անձը էական ներգործության է ենթարկվում, մինչդեռ «մասնակի ծառայությունների» դեպքում այդպիսի ներգործություն կարծես թե չկա, և հենց դեռահասն է որոշում, թե իրեն ինչպիսի օգնություն է անհրաժեշտ:

Եթե ուշադրություն դարձնենք հենց մասնագիտություն ընտրողների պահանջներին, ապա մասնագիտական խորհրդատվությունից նրանց առավել բնորոշ են հետևյալ սպասումները. «Ուզում եմ, որ Դուք օգնեք ինձ ընտրել մասնագիտություն», «Չգիտեմ, թե ինչ եմ ուզում...», «Չգիտեմ, համապատասխանում եմ արդյոք ընտրված մասնագիտությանը», «Վստահ չեմ, որ կընդունվեմ», «Ծնողներս մի բան եմ ուզում, իսկ ես՝ այլ», «Չգիտեմ, թե ես ինչի եմ ունակ ընդհանրապես» և այլն: Որոշ դեռահասներ հաճախ խոստովանում են, որ «մասնագիտական խորհրդատուին դիմել իրենց ստիպել եմ ծնողները, իսկ թե ինչն է՝ անհասկանալի է...»: Մասնագիտություն ընտրողները հազվադեպ են դիմում արդեն կատարված ընտրությունը վերստուգելու կամ որոշ պահեր ճշգրտելու խնդրանքով: Գործնականում եզակի են այն դեպքերը, երբ դեռահասները (կամ նրանց ծնողները) ցանկանում են սովորել, թե ինչպես ճիշտ ընտրել մասնագիտություն և խնդրում են հոգեբանին օգնել իրենց հենց դրանում, ինչը կհամապատասխաներ այն հին ճշմարտությանը, որ «ավելի լավ է մարդուն սովորեցնել ինքնուրույն ձուլ բռնել, քան մեկ անգամ կուշտ կերակրել...»⁸:

Ձևավորող մասնագիտական խորհրդատվությունում դպրոցականների և նրանց ծնողների հետ նախասկզբնական հարցում չանցկացնելը բացահայտորեն չի նպաստում դրա զարգացմանն ու տարածմանը, հատկապես տնտեսաշվարկային խորհրդատվության պայմանների դեպքում, երբ առավելագույն արտաքին բավարարվածությունը (փոխադարձ) ձեռք է բերվում սեղմ ժամկետներում և նվազագույն ջանքերով: Հարկ է նշել, որ հաճախ արդեն հենց խորհրդատվության ընթացքում պարզվում է, որ մասնագիտություն ընտրողներն առհասարակ դեմ չէին լինի սովորել ինքնուրույն լուծել իրենց խնդիրները, բայց կասկածում էին, որ չի ստացվի...

Կոնկրետ մասնագետների կողմից այս կամ այն մասնագիտա-խորհրդատվական մարտավարության օգնությանը դիմելը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով՝ աշխատանքի անհատական ոճ, մեթոդական նախապատվություն, մասնագիտական որակավորում, աշխատանքային պայմաններ, տիրապետող գիտական դիրքորոշումներ, գաղափարախոսություն և այլն:

Իհարկե, «կատարելապես» առանձնացված մարտավարությունները հազվադեպ են, այդ պատճառով էլ դժվար է այս կամ այն հեղինակին միանշանակ համարել որևէ ուղղության հետևորդ, քանզի մասնագիտական զարգացման ընթացքում փոխվում են նաև մասնագետների հայեցակարգային դիրքորոշումները: Պայմանականորեն առանձնացված մարտավարություններից ցանկացածն ունի իր առավելությունները և թերությունները, այդ պատճառով կատարյալ կլինեք այնպիսի մարտավարությունը, որը կամբողջացնեք բոլոր խելամիտ և արդյունավետ տարրերը: Մեր կարծիքով, հեռանկարային է համարվում ակտիվացնող (ձևավորող, զարգացնող) մոտեցումը, որը դեռևս հետագա զարգացման ու կոնկրետ մեթոդիկաներով հարստացման պահանջ ունի:

⁸ Тюшев Ю. В., նշվ. աշխ., էջ 6-7:

Այսպիսով, մասնագիտական կողմնորոշման խնդիրները լուծելու համար խորհրդատուի և մասնագիտությունը ընտրողի (օպտանտի) ընդհանուր պատրաստության տեսակետից կարևորվում է նրանց ակտիվությունը:

Ակտիվացնող ընթացակարգերի էությունը լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է ճշգրտել «ակտիվություն» հասկացությունը մասնագիտական խորհրդատվության գործընթացի կազմակերպման համատեքստում: Ակտիվության տարբեր սահմանումների վերլուծությունը⁹ հետագա դիտարկումների համար թույլ է տալիս առանձնացնելու մեկ նշանակալից բնութագիր՝ «գերնորմատիվությունը», «վերիրավիճակայնությունը»¹⁰, մարդու պատրաստականությունը ոչ միայն ինքնուրույն և գիտակցված կատարելու տարբեր արարքներ ու գործողություններ, այլև ձգտելու նորին, արդեն իրականացվող գործունեության շրջանակներում չնախագծվածին: Ակտիվության այսպիսի ըմբռնումը պայմանավորված է անձի ստեղծագործական ինքնարտահայտմամբ, ինչը հատկապես կարևոր է կենսական և մասնագիտական անկրկնելի հեռանկարների ամբողջական կառուցման համար, որոնք մարդու կյանքն իսկապես դարձնում են յուրօրինակ և հենց այդ պատճառով էլ՝ արժեքավոր:

Դեռահասին իր կյանքի անկրկնելի ուղին նկատելուն օգնող հոգեբանի ակտիվությունը նույնպես ենթադրում է նրա պատրաստ լինելը ոչ միօրինակ, ստեղծագործական գործողությունների՝ ընդ որում՝ չսահմանափակելով մասնագիտությունը ընտրողի ստեղծագործականությունը: Սակայն իրական մասնագիտախորհրդատվական պրակտիկայում այսպիսի ստեղծագործական ռեժիմով անընդհատ աշխատանքը քիչ հավանական է (առօրյա գործերի, հոգնածության, ժամանակի սղության և այլ պատճառներով), և այդժամ օգնել կարող են հատուկ ակտիվացնող տեխնոլոգիաները (մեթոդիկաները), որոնք հեշտացնում ու լավարարում են մասնագիտական խորհրդատուի և դեռահասի համատեղ ստեղծագործությունը:

Հոգեբանի առավելագույն ակտիվությունը ենթադրում է նրա՝ որպես մասնագետի առավել ամբողջական ստեղծագործական ինքնաբացահայտումը, որտեղ օգտագործվող մեթոդիկան հանդես է գալիս որպես այդպիսի ստեղծագործության հնարավոր խթանիչ: Իսկ նվազագույն ակտիվությունը նշանակում է, որ հոգեբանը կարող է կատարել սովորական արդյունքներ «գրանցողի» կամ ուղղակի սարքավորումը «միացնողի» և «անջատողի» դեր, քանզի աշխատանքի հիմնական, անհրաժեշտ մասը «կատարում է» օգտագործվող մեթոդիկան, որի մշակման ժամանակ ինչ-որ մեկն արդեն դրսևորել է մասնագիտական ստեղծագործություն: Ընդ որում, աննշան շեղումը ընթացակարգի ալգորիթմից հանգեցնում է արդյունքների խեղաթյուրման, դիտվում է որպես խաթարում և կարող է նույնիսկ վկայել հոգեբանի մասնագիտական վատ պատրաստվածության մասին, օրինակ՝ միօրինակացված թեստեր օգտագործելիս հոգեչափական գրագիտության բացակայության դեպքում¹¹:

⁹ Տե՛ս *Абульханова-Славская К. А.* Типология активности личности // «Психологический журнал», 1985. Т. 6, № 5, էջ 3-18:

¹⁰ Տե՛ս *Асмолов А. Г., Петровский В. А.* О динамическом подходе к психологическому анализу деятельности // «Вопросы психологии», 1978, № 1:

¹¹ Տե՛ս «Общая психодиагностика». М., 1987, էջ 21-22:

Օպտանտի առավելագույն ակտիվությունը ենթադրում է իր խնդիրները լուծելու ինքնուրույնության ու գիտակցվածության անընդհատ աճող աստիճան և կենսական ու մասնագիտական հեռանկարների կառուցում: Ընդ որում, խոսքը ոչ ցանկացած ակտիվության մասին է: Օրինակ՝ որոշ հոգեֆիզիոլոգիական փորձեր (հոգնածության, սթրեսակայունության) թույլ են տալիս հետազոտվողի էներգիայի ոչ պակաս վատնում, իսկ միօրինակացված բլանկային շատ հարցաթերթեր դեռահասին ստիպում են պատասխանների մի քանի տարբերակներից ընտրություն կատարելու ժամանակային և այլ սահմանափակումների պայմաններում: Սակայն և՛ էներգետիկ ծախսերը, և՛ պատասխանների դժվարացված ընտրությունը օպտանտին թողնում են «պասիվ հետազոտվողի» դերում, քանի որ այլ կերպ նա կամա-ակամա կհարմարվի ավելի գրավիչ (կամ շահեկան) արդյունքներին, ինչն անհիմաստ է դարձնում նման մեթոդիկաների կիրառումը:

Ակտիվացնող ընթացակարգերում դեռահասի ստեղծարարությունը դրսևորվում է ոչ թե առանձին (վերացականորեն մեկուսացված) փորձերի-առաջադրանքների նկատմամբ, այլ իր մասնագիտական ճակատագրի հանդեպ՝ դրա ողջ նպատակայնությամբ և ամբողջականությամբ: Իհարկե, իսկական ակտիվացումը ձեռք է բերվում ոչ միշտ և ավելի շուտ հանդես է գալիս որպես մասնագիտական խորհրդատվության կատարյալ նպատակ: Օպտանտի նվազագույն ակտիվության արտահայտությունը խորհրդատվության ընթացքում նրա կողմից կատարվող այն գործողությունների հիմաստն ամբողջովին չհասկանալն է, որոնք արտաքնապես կարող են բավականին «ակտիվ» թվալ և մեծ բավարարվածություն պատճառել դեռահասին:

Կատարված վերլուծության հիման վրա կարող ենք արձանագրել, որ այս կամ այն մասնագիտախորհրդատվական մարտավարություն, մեթոդ և, առավել ևս, կոնկրետ մեթոդիկա ընտրելիս օգտակար է զոնե մոտավորապես գնահատել դրանց ակտիվացնող հնարավորությունները՝ չմոռանալով նաև, որ ինքնին ակտիվացման գաղափարը ոչ մի չափով չի բացառում դեռահասի հետ աշխատանքի որոշ փուլերում համակարգված ընթացակարգեր օգտագործելը: Կարևոր է միայն, որ այդ ընթացակարգերը չդառնան տիրապետող և չխոչընդոտեն դպրոցականի ինքնուրույնության ձգտմանը: Եթե խորհրդատվության դիմած օպտանտը չի ձգտում գիտակցված ու ինքնուրույն մասնագիտական ինքնորոշման և համառորեն սպասում է, որ հոգեբանը «կընտրի մասնագիտություն իր համար», ապա պարտադիր ակտիվացումը կարող է ընկալվել որպես բռնություն, առավել ևս, որ օպտանտների փոքր մասի և նրանց ծնողների սպասումները մասնագիտական խորհրդատվությունից դեռևս, ցավոք սրտի, հաճախ սպառողական են: Այսպիսի իրադրությունից ելք կարող է լինել մասնագիտական փորձի և նրբանկատության վրա հիմնված ինքնուրույն մասնագիտություն ընտրել սովորելու հնարավորությունն ու անհրաժեշտությունը գիտակցելու դեռահասի սևեռում վարքը: Այլ միջոցների (տեղեկատվության և զովագրի) կողքին սա կարող է աստիճանաբար փոխել մասնագիտական խորհրդատվական ծառայություն-

ների նկատմամբ հասարակական պահանջը, հիմնականում՝ դեպի հոգեբանների հետ փոխներգործության կողմնորոշումը:

Այսպիսով, դեռահասի մասնագիտական կողմնորոշիչ օգնության իմաստն այն է, որ հատուկ մեթոդական միջոցներ օգտագործող հոգեբանը միջնորդ է ինքնուրույն կյանք մտնող երիտասարդի ու հասարակության միջև: Ընդ որում, եթե այդ միջնորդության ընթացքում տեղի է ունենում օպտանտի ակտիվացում, այսինքն՝ նրա գործողությունների գիտակցվածության և ինքնուրույնության մակարդակի բարձրացում, ապա ներառվելով հասարակության մեջ, որպես նրա հասուն անդամ, նա նպաստում է նաև իրեն դաստիարակող հանրության հոգեբանական մշակույթի բարձրացմանը:

СААК ОГАНЕСЯН – *Попытка психологического анализа концепций профориентации.* – В наши дни проблема выбора профессии актуальна, как никогда. Во-первых, с одной стороны, новые профессии еще не утвердились в общественном сознании, с другой стороны, на наших глазах ломаются стереотипы традиционной профессионализации. Во-вторых, ныне рамки профессий чрезвычайно динамичны, изменчивы, поэтому овладеть одной профессией недостаточно. В-третьих, изменилось восприятие профессии как сферы деятельности, что проявляется в смене жизненных приоритетов и ценностей, в стремлении не “быть”, а “жить”, перейти от созидательного к развлекательному жизненному формату. В статье рассматриваются традиционные стратегии консультационной помощи подростку, которые помогут профконсультантам лучше осознать цели и задачи своей работы.

ՏԱԿԱԿ ՀՈՎԿԱՆՆԻՍՅԱՆ – *An Attempt of Psychological Analysis of the Career Orientation Concepts.* – In the XXI century the problem of choosing a profession is relevant more than ever. Firstly, this is due to the fact that, on the one hand, new professions have not yet received a specific recognition in the public conscience; on the other hand, we are witnessing a process of breaking stereotypes related to the traditional forms of professionalization. Secondly, the world of professions has become extremely dynamic and changeable, which stipulates insufficiency to master only one profession. Thirdly, certain changes occurred in perception of the profession as a sphere of professional activity. The fruitage of such disharmony is manifested in the change of life priorities and values in an aspiration not to "be" but "live", to move from the creative to life entertainment format. This article deals with traditional strategies of vocational consulting help (for the teenagers), which will help vocational consultants to better understand the goals and objectives of their work.